

Валерія Нічук

ВІД РЕНЕСАНСНОЇ
■ ІТАЛІЇ ДО
РЕФОРМАЦІЙНОЇ
НІМЕЧЧИНИ ■

Ще за сто років до заснування Києво-Могилянської академії відповідно до Литовського статуту 1529 року молодь з українських земель, які входили до Великого князівства Литовського, могла вільно виїздити на навчання за кордон. Тих, хто здобував освіту в зарубіжних університетах, звільняли від податків, їх заборонялося бити різками, вони могли звертатися до найвищого, навіть королівського, суду, мали й за тих умов гарантований заробіток за фахом. Навчання було, як правило, безплатне, абітурієнту доводилося платити лише за упис, а пізніше — за іспити й диплом. Так, за диплом доктора треба було внести 60—65 дукатів, що становило в ті часи досить велику суму грошей. Булла папи Пія IV від 1565 року узаконює цю практику.

Крім того, за цією буллою, щоб стати доктором, треба було скласти присягу на вірність папі. Отже, були введені й закріплені конфесійні обмеження на вступ і навчання в західноєвропейських університетах. Уже в часи фундації Києво-Могилянської академії українських православних юнаків у західноєвропейські навчальні заклади не приймали. Щоб потрапити в якийсь католицький університет

чи колегію, потрібно було, хоча б про людське око, змінювати віру, що кілька десятків років тому ще було б цілком неможливо, але тепер співвідношення віри і знання осмислюється значно по-іншому, перевага віддається знанню, воно стає потрібним для захисту і виживання самої віри. Вже саме ведення релігійної полеміки, в якій католицькі богослови використовували теоретичні засоби і логічні методи, змушувало православних до оволодіння рівноцінною зброєю. Тому, щоб потрапити на навчання в західні університети, вихованці Київської академії були змушені ставати уніатами, а повернувшись на батьківщину — знову православними. Такий шлях пройшли і Йоасаф Кроковський, і Стефан Яворський, і Теофілакт Лопатинський, і Теофан Прокопович та інші, яким гріх їхнього відступництва був прощений «учення ради».

Як правило, вихованці Києво-Могилянської академії, що здійснювали освітню мандрівку, відвідували не одну країну, а навчались у кількох університетах чи колегіях, здебільшого від трьох до шести років. Якщо на початку XVII ст. значна частина української молоді продовжувала навчання в сусідній Польщі, то згодом вона йде все далі на захід.

Більшість середньовічних університетів Європи мали чотири факультети. Першим і обов'язковим був артистичний, або підготовчий факультет. Тут студенти слухали курси граматики, риторики, діалектики. Після вивчення цих наук вони одержували ступінь бакалавра. А прослухавши ще й лекції з філософії, арифметики і геометрії, астрономії, теорії музики, здобували ступінь магістра. На підготовчому факультеті студент одержував основні знання з латинської мови. Успішно закінчивши цей факультет, студенти здобували право вступати на богословський, медичний і юридичний факультети. Однак не в усіх університетах вчені ступені були ідентичними. У Паризькому університеті та деяких інших вони були такі: бакалавр, ліценціат, магістр (доктор).

Після закінчення закордонних університетів майже всі українські юнаки поверталися на батьківщину, але були серед них і такі, які залишалися там, де здобули освіту, ставали професорами, деканами, ректорами, вченими-дослідниками і брали участь в загальноєвропейському розвитку науки, мистецтва, культури. Як переконливо показано у монографії «На літературних шляхах» та в інших працях Г. Нудьги, який досліджував матрикули (книги упису) багатьох європейських університетів, їхній внесок у світовий освітній процес був досить вагомий: імена колишніх студентів-українців увійшли до пантеону діячів, що прокладали дорогу в майбутнє, утверджували ідеї гуманізму та новітніх наукових знань. Так само й І. Голенищев-Кутузов у книзі «Гуманізм у східних слов'ян: Україна й Білорусія» підтверджує, що з кафедр Кракова й Болоньї, Падуї та Відня вихідці з українських степів коментували античних авторів. Гуманісти українського походження, які

називали себе русинами, розвивали свою діяльність як у Польщі, так і в західних університетах та наукових угрупованнях. Це засвідчує діяльність Павла Русина, Станіслава Оріховського-Роксолана, Юрія з Дрогобича та багатьох інших учених і письменників.

У XV—XVI ст. чимало українських юнаків для набуття освіти та ознайомлення з інтелектуальним і культурним життям Європи вирушило до Італії, яка приваблювала їх гуманістичними студіями, великими бібліотеками, славнозвісними університетами та академіями.

Класична римська старожитність тут зустрічалася зі світом християнської культури і засвоювалась нею, відображаючись у творах письменників, живописців, музикантів, архітекторів. У їх осередках розгорталася діяльність Франческо Петрарки, Лоренцо Валли, Марсіліо Фічіно, Леонардо да Вінчі, Томмазо Кампанелли, Нікколо Макіавеллі, Леонардо Бруні та інших. Завдяки їм в епоху Відродження гуманізм вперше виступив як цілісна система поглядів і широка течія суспільної думки, викликавши докорінні зміни в культурі та світогляді людей тієї доби. Саме слово «гуманіст» з'явилося наприкінці XV ст. Належні до цього світоглядно-культурного напрямку діячі, що називали себе «мудрецьями» і «ораторами», розглядали свої заняття як «*studia humanitatis*», котрі, як говорив Л. Бруні, були «пізнанням речей, що стосуються життя і моралі та вдосконалюють і прикрашають людину».

Італійський гуманізм XIV—XVI ст. виник у зв'язку з вивченням і викладанням риторики, граматики, поезики, історії та моральної філософії. До формування нового світогляду і відповідних йому принципів філософування він йшов від філології, шукаючи методологічних засад не в логіці, як це було в середньовічній схоластиці, а в працях з риторики, які робили акцент не на теоріях абстрактного розумування, а на «слові», що розглядалось як «знання» і «добродесність», втілення універсальної і божественної людської природи, як знаряддя практичної діяльності в колі друзів, сім'ї і рідної громади. Саме реалізація можливостей, закладених у людській особистості, плекання її гідності, що досягається через гуманістичні заняття, були стрижневою ідеєю мислителів цього напрямку.

Прагнучи звільнити людську свідомість від диктатури церкви, повернути її увагу до світських, земних інтересів, вони сприяли секуляризації культури. Гуманісти розглядали людину як вільну самоцінну особистість, що має природне прагнення до добра і перебуває в активних, діяльних стосунках з навколишнім світом. Не пориваючи із засадами пануючої релігії, ці мислителі намагались реабілітувати зневажене середньовіччям матеріальне, тілесне життя людини, її чуттєвість і пристрасті. На відміну від середньовічних філософів, вони не вважали матерію, речі земної природи джерелом і ареною сил зла, а вбачали в них віддзеркалення

істини, краси і добра Бога, котрий створив їх на користь і потребу людини. Спираючись на класичну греко-римську освіченість, вони, однак, апелювали не лише до античної традиції, а й до раннього християнства, до уявлень про людину як носія образу і подоби Божої. Урівнюючи в певному розумінні людину й Бога, гуманісти прагнули звеличити і піднести саму людину як активного суб'єкта історії, учасника Божого творення. На зміну теоцентризму, креаціонізму, телеологізму, що були основними принципами філософування в добу середньовіччя, приходять принцип антропоцентризму. Але внутрішній діалог гуманістів з попереднім етапом є принципово незавершеним. Звідси випливає переміщення їхніх інтересів до нерозв'язаних проблем теології, натурфілософії, природознавства. Це приводить до розкріпачення традиційних сфер культури, але й водночас до ускладнення взаємодії гуманістів із середньовічною спадщиною.

Останньому вельми сприяло ознайомлення італійських мислителів із візантійським гуманізмом, бодай менш радикальним і світським, занесеним до Італії греками, що, втікаючи від турецької неволі, переселялися на Апеннінський півострів. Саме вони були першими вчителями Ф. Петрарки та інших раних італійських гуманістів. Знайомство з доробком Емануїла Хрисолора, Теодора Гази, Георгія Трапезундського, Марка Ефеського, Дмитрія і Лаоніка Халконділів, Емануїла Мосхопула, Георгія Геміста Плетона стимулювало й ініціювало розвиток гуманізму в Італії, полегшувало його сприйняття і засвоєння вихідцями із Східної Європи, представниками греко-слов'янського типу культури. Тут вони знаходили чимало вже знаного, «свого», того, що вкорінилося завдяки поширенню ідей східної патристики і стало традиційним у них на батьківщині. Адже патристика також була результатом синтезу християнства з античною філософією, що забезпечувало її високий рівень теоретизування.

Українська молодь приїздила до італійських університетів ще в XV ст. Особливо приваблював її Болонський університет, заснований 1119 року, по суті, перший університет не лише в Італії, а й у всій Європі. Студентами, професорами тут були представники багатьох держав, націй та віросповідань, і лише згодом стали вводитися певні обмеження стосовно осіб, які належали не до католицької віри. В Болонському університеті добре було поставлено вивчення астрономії, математики, медицини, юриспруденції. Недарма Болонью називали «матір'ю законів». Тут уперше був зроблений анатомічний розтин трупа людини, медицину викладали Андрій Везалій і Марчелло Мальпігі та інші видатні вчені. Навчатися в цьому університеті вважалося вельми престижним. Ще у XIII ст. кількість студентів у ньому сягала 10 тисяч. Поділялися вони на дві групи — місцеві й ті, хто «із-за гір», або, як їх ще називали, ультрамонтани.

До цих останніх належав і Юрій Котермак, або Юрій з Дрогобича. Він навчався у Болонському університеті в середині XV ст. і здобув тут диплом доктора медицини. Упродовж 1478—1482 років Юрій Дрогобич як професор цього університету читав лекції з астрономії, а 1481 року був обраний ректором. Імовірно, він був одним із вчителів М. Коперника. Твори Дрогобича видавалися в Італії і були одними з перших книжок українських авторів, виданих за кордоном. Нині ці твори відносять до інкунабул.

Сучасником Юрія з Дрогобича був Мартин із Жиравиці, розташованої неподалік від Перемишля. Спочатку він навчався в Кракові, де здобув магістерський ступінь, а потім продовжив освіту в Болонському університеті, де одержав диплом доктора медицини і залишився читати лекції на посаді професора. Мартин із Жиравиці написав кілька праць з астрономії і математики, які принесли йому європейську славу. Великим авторитетом користувався Мартин із Жиравиці не лише як учений-математик, а й як медик, котрий успішно лікував різні хвороби, за що його й називали «королем медицини».

Значно пізніше (1765) лекції в Болонському університеті слухав і Максим Березовський. Він прибув до Італії двадцятилітнім юнаком після студій у Києво-Могилянській академії і впродовж дев'яти років навчався у відомого композитора, професора Болонської музичної академії Джакомо Мартіні. В цей час він не раз брав участь в оперних виставах, зачаровуючи слухачів своїм голосом і манерою виконання. У 1773 році він написав оперу «Демофонт», а згодом і кілька концертів. Композиторська діяльність і здібності молодого музики були високо оцінені, його обрали членом кількох академій, в тому числі й Болонської. Але в Росії, куди він повернувся, його доля не склалася, і він загинув у досить молодому віці. Лише тепер його твори почали старанно розшукувати і виконувати. Слухачі знаходять чимало спільного між ними і музикою Моцарта. І це не дивно. Адже Моцарт і Березовський одночасно вчилися не лише в одному навчальному закладі, а й в одного професора. У той час у Болонській музичній академії був звичай — щорічно ім'я найздібнішого випускника викарбовувалося на «золотій дошці», яка прикріплювалася до її стін. І ось претендентами на цю «золоту дошку» стали Моцарт і Березовський. У конкурсі переміг наш земляк, і саме його ім'я було викарбуване на дошці, прикріпленій до стін академії. Що ж до наявності певної суголосності в їхніх творах, то вона зумовлюється не запозиченням чи наслідуванням, а, як вважає музикознавець Інна Комарова, належністю музики обох до одного й того ж музичного стилю, який панував у тогочасній Європі. І хоча обидва композитори пішли з життя у розквіті своєї творчості, у Березовського все ж було значно менше можливостей реалізувати свій талант, ніж у Моцарта.

Українська молодь, яка навчалась у зарубіжних університетах, цікавилася й тим, як сприймають її вітчизну італійці. Деякі дані про віру, мову, побут, звичаї України подав у своїх записях «Скіфські подорожі» (1479—1480) Помпоній Лет. Засновник і керівник Римської академії, Помпоній Лет був одним із найвишараніших італійських гуманістів. Учень знаменитого Лоренцо Валли, він продовжував філософську традицію, що, на відміну від флорентійського платонізму, тяжіла до ідей Епікура і Лукреція Кара. Хоча записи Помпонія Лета не збереглися, про них українські студенти досить часто чули на лекціях в університетах.

На українських землях побували і про них писали й інші італійські гуманісти, зокрема Джозафат Барбаро, Амброджо Контаріні, Челіо Кальканіні. Говорячи про італійську україніку, не можна не згадати й Ф. Буонокорсі-Каллімаха, члена заснованої Помпонієм Летом вільнодумної Римської академії, який після розгрому її папою Павлом II (1468), рятуючись від розправи, утік до Польщі і став одним із зачинателів гуманістичного руху в Польсько-Литовській державі. Його діяльність була пов'язана зі Львовом і Галичиною, і це мало неабияке значення для розвитку гуманізму і ренесансної культури на українських землях. А 1574 року в Болоньї побачила світ книжка Яна Красінського «Польща», де були спеціальні розділи про Україну. Її автор розвивав концепцію М. Кромера, за якою Україна територіально вважалася «родовим гніздом» слов'ян, що містилося в трикутнику Карпати—Вісла—Дніпро. Тривалий час ця концепція була досить поширеною в Європі, ще у XIX ст. її використовував відомий чеський історик П. Шафарик. Пізніше, а саме 1653 року, в Болоньї вийшла друком праця італійського історика і юриста М. Бізаччіоні «Історія громадянських воєн». Її автор, який служив у молдавського господаря і неодноразово бував в Україні, з великою симпатією і прихильністю відгукувався про український народ. На його думку, українці — це найшляхетніші лицарі й добрі хлібороби, які вміють також вправно володіти зброєю. Вони відчайдушні в боротьбі, їх воля до перемоги нестримна аж до самопожертви. Автор зауважує в українців ще одну важливу рису — потяг до освіти, надзвичайно розвинений серед простих людей.

За даними Г. Нудьги, українські студенти навчалися не лише в найстарішому в Італії Болонському університеті, а й у вищих школах, заснованих у Вінченці (1205), Ареццо (1215), Падуї (1222). Особливо приваблював українців Падуанський університет, у якому на високому рівні викладали медицину, філософію, теологію, мови — грецьку, арабську, гебрійську. Цей університет став одним із найбільших осередків гуманізму в Італії. Тут було ще 1497 року створено кафедру для вивчення спадщини Арістотеля. Від 1537 року професором медицини в цьому навчальному закладі був Андрій Везалій, який відкрив легеневий кровообіг.

При університеті були поліклініка, анатомічний музей, а професор Бонафедє заснував ще й ботанічний сад. У Падуанському університеті добре знали ідеї Еразма Роттердамського, Мігеля Сервета та багатьох інших європейських учених. Вихованцями цього університету були Миколай Коперник, Торквато Тассо, Лудовіко Аріосто.

Серед тієї молоді, яка приїздила на студії до Падуанського університету з Польщі, України й Білорусі, передусім назовемо Станіслава Оріховського-Роксолана. Народився він у селі Оріховці поблизу Перемишля у Руському воєводстві. Здобувши початкову освіту в Перемишлі, юнак продовжив своє навчання в Краківському (від 1526), Віденському (1527), Віттенберзькому (1529) університетах. А в 1532 році Оріховський прибув до Падуї і записався на студії до знаменитого тамтешнього університету. Його найбільше приваблювали гуманістичні виклади в галузі філософії, етики і політики. Перебуваючи в Італії, він заприятелював з філософами Антоніо Пасерата, Гаспаро Контаріні, філологом Лазарем Бонаміко, а також із найвизначнішими державними та церковними діячами — кардиналом Франциско Комендоні, Алессандро Фарнезе, Гінуччі та іншими. Крім Падуанського університету, Оріховський навчався в Болоньї, Венеції, Римі. Його вчителями були професор риторики й оратор в університетах Болоньї, Падуї, Рима Рамадей, професор філології Болонського університету А. Бокадиферо та інші. Юнак жадібно вбирав здобутки гуманістичної культури, знайомився з пам'ятками старожитності, цікавився новими віяннями в галузі науки, політики, релігії, організації церковного життя.

1543 року, після сімнадцятирічного перебування за кордоном, Оріховський повернувся на батьківщину, став відомим громадсько-політичним діячем, письменником і мислителем. Як показав В. Литвинов, котрий проаналізував збережені документальні свідчення, після повернення на батьківщину Оріховський продовжував спілкуватися з італійськими гуманістами. Він з ними листувався, вони писали передмови до його праць, видавали їх не лише в Італії, а й в інших містах Європи, прислали на апробацію свої твори. Зокрема, збереглося листування Оріховського з Франциско Комендоні, П. Рамузю та іншими, його «Промова на похоронах Сигізмунда I» була вміщена до антології під назвою «Промови славетних мужів», що її видрукував у Венеції 1559 року відомий видавець Павло Мануцій. Згодом вона неодноразово перевидавалась як у Венеції (1568), так і в Парижі (1566), Кельні (1568, 1569) та інших містах. Свої багатогранні здібності оратора, публіциста, філософа Оріховський виявив у найрізноманітніших жанрах. Він був найвизначнішою постаттю у східнослов'янській культурі доби Відродження. В Західній Європі його називали українським (рутенським) «Демостеном» та «сучасним Цицеро-

ном»- Зокрема, відомий польський історик М. Кромер, сучасник Оріховського, говорив, що схвальні відгуки про його твори чув не лише в Італії, а й в Іспанії, Франції і Німеччині, де не зустрічав ученого, котрий би їх не читав і не підносив би до небес до-тепність, красномовство та вченість автора.

За даними Г. Нудьги, упродовж XIV—XVIII століть у Падуанському університеті навчалися і здобули докторський ступінь близько 500 українців. Деякі з них стали згодом професорами і ректорами цього університету. Серед молоді, яка приїздила вчитися до Падуї, було чимало із добре знаних в Україні родів та майбутніх видатних церковних, політичних і військових діячів. Зокрема, тут здобували освіту Олександр Тризна (1596), Станіслав Волович (записався цього ж року), Олександр і Костянтин з родини князів Острозьких (1600), Станіслав Кішка (1602), Мартин Хмелицький, родом з містечка Хмельник на Люблінщині, який згодом став професором і двічі обирався ректором Падуанського університету (1613).

У Венеції, а потім і в Падуї, навчалися також три майбутні діячі Острозького культурно-освітнього центру — Кирило Лукаріс (згодом константинопольський патріарх), ієромонах Кипріан, а також Никифор, котрий обирався в Падуанському університеті «ректором наук еллінських і грецьких». Григорій Керницький з Галичини здобув у Падуї диплом доктора філософії, а його земляк Василь Русянович зі Львова був бібліотекарем земляцтва цього закладу, П. Боїм — проректором.

1616 року на студії в Падуї записався ієромонах Єзекїл Курцевич-Булига, сподвижник гетьмана П. Сагайдачного, згодом настоятель Трахтемирівського монастиря. На початку XVII ст. тут учився і майбутній корсунський полковник, сподвижник Богдана Хмельницького, славетний герой народної пісні Станіслав Мрозовецький (Морозенко). В 1617 році на університетські студії у Падуї записався Олександр Заборовський, а 1621 року — Євстахій Волович та Олександр Корибут з Вишнівця. У першій половині XVII ст. тут навчався також Юрій Немирич, соціанінин, який згодом став полковником і дипломатом у Богдана Хмельницького, а ще пізніше — у гетьмана Івана Виговського. Разом з останнім, котрий був вихованцем Києво-Могилянської академії і добрим знавцем права, він підготував «Галицький трактат», де обґрунтовувалася ідея Великого князівства Руського — самостійної української держави. Юрій Немирич був автором і «Маніфесту до володарів Європи», який повідомляв керівників зарубіжних держав про причини розриву України з Росією і, по суті, засвідчував денонсацію Переяславської угоди.

До однієї обставини привернемо особливу увагу. Від 1592-го до 1610 року в Падуанському університеті викладав Галілео Галілей. Він читав тут курси космографії, математики, геометрії, аст-

рономії, механіки, військової архітектури (фортифікації). За цей час учений зробив чимало відкриттів: сконструював перший телескоп, відкрив гірський ландшафт поверхні Місяця, супутники Юпітера, установив фази Венери, відкрив кільця Сатурна, довів, що Чумацький Шлях — це скупчення великої кількості зірок. Все це підтверджувало геліоцентричне вчення Коперника. Коли 1633 року інквізиція організувала в Римі судилище над Галілеєм, у Падуї навчалосся кілька українців. Студенти були першими, хто приніс ідеї геліоцентризму в Україну.

З-поміж тих, хто слухав лекції Галілея в Падуї, Г. Нудьга називає такі імена, як Фелікс Кобринський, Яків Остроріг, Станіслав Держеняк, Василь Копеч, Іван Тичина, Лукаш Канон, Іван Орельський, Данило Коршак, брати Острозькі. Ходили студенти з України й на приватні лекції до Галілея додому. Це засвідчується документами, які збереглися від тих часів.

Стараним слухачем, а згодом і близьким знайомим Галілея був Криштоф Збаразький, який разом з братом Юрієм приїхав на студії до Падуанського університету. Вони належали до старожитного православного князівського роду, який виводив свою генеалогію від київських часів. У 1592 році Криштоф слухав лекції Галілея. А 1601 року брати їдуть до Нідерландів, там їм пощастило послухати лекції Юста Ліпсія, учня Еразма Роттердамського. Повернувшись 1602 року знову до Падуї, вони в 1604—1605 роках ще ближче сходяться з Галілеєм, відвідують його лекції, а Криштоф навіть деякий час живе в нього. В паперах Галілея збереглися тогочасні записи про перебування К. Збаразького в його домі (8 липня, 10 жовтня, 20 грудня 1604 року та в інші дні й роки). К. Збаразький листувався зі своїм учителем, деякі його листи збереглися. З них можна довідатись, що Галілей посилав Криштофу якісь твори і подарував «окуляри», можливо, телескоп. Усього, за підрахунками Г. Нудьги, здійсненими на основі дослідження вписаних книг, лекції Галілея в Падуї слухали 52 українських студенти.

Немало українських юнаків, у тому числі вихованців Києво-Могилянської академії, продовжували навчання в Римі, зокрема в колегії Св. Атанасія. Так, Йоасаф Кроковський, згодом митрополит Київський, професор і ректор могилянських шкіл, слухав курси філософії та теології в Римській академії. В колегії Св. Атанасія в Римі продовжував свою освіту й інший київський вихованець — Теофілакт Лопатинський, який згодом викладав філософію в Слов'яно-греко-латинській академії у Москві, написав чимало полемічних праць і став відомим церковним і культурним діячем Росії.

У Римі навчався ще один колишній київський студент, постриженець Данила Туптала, котрого він двічі згадує у своїх щоденниках,— Теофан Аеонтович. Останній згодом студював та-

кож і в Парижі та подорожував багатьма країнами Заходу, у 1698 році він повернувся на батьківщину, став відомим проповідником, а потім ігуменом у кількох великих монастирях, зокрема у Святодухівському у Вільні та в Знаменському Успенському в Тобольську. Свої проповіді він писав українською та польською мовами. За даними В. Аскоченського, Леонтович був братом Теофана Прокоповича. Про те, що у нього був брат, довідуємося з листів та інших документів останнього. А на основі зафіксованого В. Аскоченським року повернення Теофана Леонтовича на батьківщину — 1698-го, можна припустити, що брати навчалися в Римі одночасно.

За значні успіхи у навчанні Теофану Прокоповичу дозволяли користуватися не лише бібліотекою колегії Св. Атанасія, а й іншими, в тому числі й їх таємними фондами. Наставником юнака у вивченні творів давніх і новітніх авторів був Жан-Батист Толомаї, який критично ставився до схоластики і схилився до гуманістично-просвітницьких ідей, котрі вчений обговорював у листуванні з Ляйбніцем. У душі цих ідей він виховував і Прокоповича. Ймовірно, перебуваючи в Римі, Теофан і написав вірша «Папський вирок Галілеєві», в якому засуджує папу і стає на бік вченого, котрого згодом неодноразово згадує у своїх творах та лекційному курсі.

Про роки навчання Теофана Прокоповича в Італії написано чимало. Зокрема, німецький учений Роберт Штуперіх у праці «Теофан Прокопович у Римі» (1931) першим повідомив, що в матрикулах колегії Св. Атанасія Прокопович записаний під іменем Самійла Церейського і що це, можливо, його справжнє ім'я і прізвище, яке він змінив при переході в унію, щоб мати змогу вчитися далі. Про навчання майбутнього українського мислителя в Римі писав і Франко Вентурі в монографії «Теофан Прокопович» (1953) та інші автори.

З Італією була пов'язана й кар'єра Андрія Італійського, який після закінчення Києво-Могилянської академії і Московської шпитальної школи захистив докторську дисертацію з медицини в Лейдені і, врешті, потрапив до російської амбасади в Італії. Хоча він був послом у Неаполі, значну частину свого часу перебував у роз'їздах по Італії, відвідав майже всі університети, оглянув старожитності. Крім медицини, Андрій Італійський захоплювався й археологією, знав вісім мов і був членом Римської академії наук. Усі свої матеріальні заощадження він заповів на користь вихованців Київської академії, які вивчатимуть за кордоном математику і фізику.

Які труднощі доводилося переборювати українським юнакам, котрі прагнули навчатися за кордоном, засвідчує доля Григорія Скибинського, «філософи та інших вільних наук доктора, дипломованого святого богослів'я учителя». Народився він на Волині в

середині XVII ст. і ще юнаком подався до Італії, щоб здобути освіту. Тут Скибинський провчився десять років, побував майже в усіх її університетах, зокрема в Римі, Падуї, Венеції. З Італії Скибинський перебрався до Франції, а потім і до Німеччини. Однак як православний серед католиків був завжди гнаним, зазнавав збиткувань і принижень. У 1688 році він був змушений прийняти уніатство, хоч це й не порятувало його: «за наклепами поїв папиних» йому відрубали руку.

Після повернення на рідну землю Скибинського запросили до Москви, де він сподівався стати професором Слов'яно-греко-латинської академії. Але керівництво російської церкви поставилося вороже до висвячення його з уніатів у православні. Справа Скибинського розглядалася Євтимієм, відомим своєю нетерпимістю у питаннях віри, і врешті його засудили на смерть. Але патріарх Адріан все ж не погодився з таким вироком. Скибинського поставили перед Священним собором, довго допитували і, щоб спокутувати провину, змусили написати твір, спрямований проти папи і латинської віри. Лише через 10 років йому дозволили повернутися до православ'я. Після цього Скибинський деякий час учителював у Москві, написав кілька творів, присвячених Італії та її вищим школам, у тому числі «Коротку оповідь про місто Рим», невелику поетику латинською мовою та кілька інших праць, котрі залишилися незавершеними. Скибинський добре знав історію багатьох народів, володів майже всіма європейськими мовами, орієнтувався в найновіших на той час наукових ідеях та світовій культурі. У своїх описах західних країн він передусім звертав увагу на освітні заклади. Тож не дивно, що у XVII ст. і пізніше твори Скибинського мали значний успіх, їх читали і переписували.

Серед українців, що навчалися в Італії, коротко згадаємо ще кількох осіб. Син бунчукового товариша Петро Кос-Кулябка після закінчення Києво-Могилянської академії 1723 року слухав лекції з філософії у Львівській єзуїтській колегії, але як православний зазнав переслідувань і повернувся додому. Однак бажання вчитися все ж перемогло. Через деякий час він знову виїздить за кордон, спочатку до Віленської академії, а потім до Рима. Тут він був зарахований до колегії Св. Атанасія, де збирався вивчати філософію. Але 1730 року, після якогось випадку, був зазідозрений у нещирості до католицизму і знову зазнав переслідування. Однак йому все ж пощастило продовжити навчання і захистити дисертацію на ступінь доктора філософії. У 1739 році він повернувся з освітньої мандрівки на батьківщину і знову став православним.

Василь Григорович-Барський, так само як і його рідний брат Іван, згодом видатний архітектор, навчався у Києво-Могилянській академії, коли Київським митрополитом був Йоасаф Кроков-

ський (1708—1718). Особливий вплив на його подальшу долю мав Теофан Прокопович, котрий у своїх лекціях невтомно пропагував подорож як один із кращих засобів пізнання інших країн і народів, їх державно-політичного устрою, мови, історії, звичаїв, освіченості.

Вийшовши 1723 року з України і подорожуючи країнами Західної Європи на південний схід, В. Григорович-Барський ретельно записував усе бачене, згодом його подорожні нотатки були видані під назвою «Пішоходця Василя Григоровича-Барського Плаки-Альбова, київського уроженця, ченця антиохійського подорож до Святих місць, котрі в Європі, Азії та Африці знаходяться, розпочата 1723 й закінчена 1747 року, ним самим описана». Побував він і в Італії, багато чого там почув і побачив. Узимку юнак навчався в грецькій семінарії у Венеції, а літо використовував для мандрівок і ознайомлення з життям італійців — станом їхньої освіти, мистецтвами, архітектурою, звичаями, фольклором. Пішки він обійшов багато італійських міст — Рим, Венецію, Флоренцію, Болонью, Анкону, Неаполь, Феррару та ін.

Вільно володіючи італійською мовою, Григорович-Барський брав участь і в народних святах та урочистостях. Усе побачене він записував, у тому числі описав маскаради, діалоги і комедії, які на саморобних дерев'яних сценах розігрувалися на площі Св. Марка, свої відвідини папського палацу і спостереження щодо викладання наук у Римській академії. Цікавився він і тим, на якому ландшафті розташоване те чи інше місто, чи є поблизу питна вода, ліси, озера, які культури вирощують селяни, які страви люблять італійці, а також промислами, торгівлею, засобами підтримання чистоти в містах. Ретельно описував він пам'ятки архітектури і старожитності. На кожній сторінці його твору відображається захоплення і замилювання красою і вишуканістю італійських храмів та соборів, побудованих за доби середньовіччя і Відродження, освіченістю, шляхетністю, здатністю до мистецтв, ремесел і торгівлі самих італійців. В. Григорович-Барський старанно занотовував кількість освітніх закладів, шпиталів, притулків, розглядаючи їх наявність як міру цивілізованості країни і вираження її турботи про людину.

Так, відвідавши Неаполь, він зазначав, що там «чув шляхетних мужів вітання і розмови, бачив чудові будівлі різних ремісників і премудрих майстрів», а всього у цьому місті, як йому сказали, налічується 11 готелів, сирітських будинків — 34, навчальних закладів — 10, соборних церков — 43, парафіяльних — 70, каплиць — 130. Також і про Флоренцію він писав, що в ній у всякому рукомеслі вмілих є доволі, народ там політичний і призвичаєний до тривалих і змістовних бесід. Оглянувши в Римі історичні пам'ятки, численні храми, Василь Григорович-Барський занотував, що в цьому величезному і чудовому місті є численні

освітні заклади, «в яких різної мудрості, мистецтв і мов навчаються, провідне ж училище називається Колегіум Романум, у ньому загалом усі християнські народи латинським діалектом граматиці, філософії, астрономії та богослів'ю навчаються». Окрім цього, в Римі є 26 колегій та консерваторій або семінарій, які працюють як під керівництвом світських священників, так і ченців, а також шпиталів і притулків для різних народів — 30, у котрих убогих і бідних подорожніх перебуває до 1050 осіб. Йдучи дорогами Італії та інших європейських країн, Григорович-Барський і сам постійно звертався до таких притулків, монастирів, до милосердя місцевого населення. Але його подорожні нотатки не були лише констатацією певних фактів, а й містили аналіз побаченого і почутого, міркування і роздуми. Як зазначає у своїй монографії О. Пахльовська, котра досліджувала українсько-італійські літературні зв'язки, за своїм змістом, стилем, композицією твір Василя Григоровича-Барського переріс межі типового «паломницького ходіння» і, по суті, наблизився до роману про нелегку, сповнену драматичних пригод долю людини, котра вирушила у важкі мандри, щоб пізнати світ, життя різних народів та їхню культуру.

В Італії побували, в її університетах навчалися та працювали й інші вихованці Києво-Могилянської академії. Вони сприяли переорієнтації українських мислителів на новий тип світогляду і систему знань, у центрі яких, як уже зазначалося, стояла людина і земне життя. У своїх роздумах, а згодом і в прочитаних у Києві лекційних курсах, вони спирались рке не лише на Біблію, твори отців церкви, рішення соборів, а й на власний розум бувалої людини, досвід і реалістичне ставлення до світу. Змінюється розуміння критеріїв істинності, суттєво підважується принцип авторитаризму.

Величезне значення у становленні гуманістичного світогляду та в розвитку культури Ренесансу мало переосмислення античності, вивчення якої було підпорою у боротьбі проти середньовічних догм і у формуванні нових суспільних і естетичних ідеалів. У старожитній греко-римській спадщині гуманісти шукали ключів і засобів до розв'язання нагальних проблем сучасної їм дійсності. Тому коли йдеться про прилучення Києво-Могилянської академії до нової системи знань і способу філософування, не можна не відзначити позитивної ролі, яку відіграла в цьому процесі тогочасна італійська культура, а також інтерес до римської старожитності, що спостерігається в Україні вже у XVI ст. і значно посилюється в могилянську добу. Курси лекцій, твори, промови професорів Києво-Могилянської академії та їхніх вихованців рясніють іменами, пов'язаними з римською античністю: історією, літературою, науковими ідеями. Найчастіше в них згадуються Плавт, Теренцій, Цицерон, Катулл, Вергілій, Горацій і Тібулл, Плінії (старший і

молодший), Проперцій, Овідій, Сенека, Ювенал, Апулей, Марціал, а також Вітрувій, Лукрецій Кар, Епікур, Клавдій Птолемей, Боєцій та інші.

У сучасного читача створюється враження, ідо наші пращури в Київській академії знали античних письменників і поетів, філософів і математиків, істориків та астрономів значно глибше і ширше, ніж їх знають нині. Імена деяких з них, добре відомих і часто згадуваних у Київській академії, сьогодні важко знайти навіть у великих енциклопедичних довідниках. Інтерес до їх спадщини був пов'язаний із хвилями тих гуманістичних нуртів, які зароджувалися в Україні. Він ще більше посилюється в добу формування і розвитку на наших землях культури бароко, яка широко використовувала античну образність і символіку для відображення суспільних і естетичних потреб свого часу. Твори античних авторів не лише добре знали в Академії, їхні праці, як і численні коментарі до них, написані італійськими гуманістами, були в академічній бібліотеці, в книгозбірнях багатьох професорів і вихованців Академії, а також у представників духовної, політичної і військової еліти. І якщо Микола Гоголь зображував Тараса Бульбу як такого, що не лише послав своїх синів учитися до Київської академії, а й сам читав Горація, то в цьому фіксувалося лише пересічне явище духовної атмосфери тогочасної України; до суцільної неграмотності вона ще довго йшла під високою рукою пресвітлого московського володаря.

Як засвідчує каталог книг, куплених Петром Могилою протягом 1632—1633 років у Кракові та Варшаві під час перебування на конвокаційному та елекційному сеймах, серед них було чимало творів античних авторів, їх гуманістичних розробок, виконаних Мануцієм, Ламбіні, Родерієм, а також посібників із поезики й риторики італійських авторів, у тому числі написаних Яковом Понтано. Як відомо, бібліотеку Петра Могили за його заповітом, так само як і одержану Могилою у спадок книгозбірню Мова Борецького, було передано в Академію. Студенти, що навчалися в італійських університетах, також привозили книжки, коли повертались на батьківщину. Але найбільша кількість книг італійських авторів та видавництв купувалась на київських контрактових ярмарках, на які щороку приїздили купці з Ломбардії і привозили разом з іншими товарами книги та навчальне приладдя, мапи, естампи, гравюри, ноти.

Зазначимо, що найбільше книг італійських авторів було у Теофана Прокоповича. Але як показав С. Маслов, котрий досліджував склад бібліотеки Стефана Яворського, останній, попри те, що був ідейним противником Прокоповича, також мав їх немало. Це засвідчує, що хоча в Київській академії були різні угруповання, вона становила єдину світоглядно-філософську і культурну школу, всі представники якої цікавились італійським письменством і

наукою. Зокрема, у Стефана Яворського були твори Нікколо Макіавеллі, Петра Толозані, Валентина Перпіняні, Леонардо Фуксія, Лудовіко Септалія, Симона Майолі, Томи Кемпійського, Петра Аркудія та багатьох інших. Твори Роберто Беларміно він великою мірою використав при написанні свого полемічного антипротестантського твору «Камінь віри».

Чимало професорів і вихованців Академії перекладали книги, написані італійською мовою. Так, митрополит Євгеній Болховитинів у своєму «Словнику історичному...» повідомляє, що Сильвестр Крайський 1709 року переклав з італійської мови книгу під назвою «Епітомія космографічна або неважкий вхід до астрономії, географії та гідрографії, зібрана для зручного розуміння глобусів, планісфер, астролябій та мап географічних».

Професори і вихованці Києво-Могилянської академії мали добрі стосунки, а багато в чому і співпрацювали, із вченим гуртком друкарні Києво-Печерської лаври. У книзі «Історія українського друкарства» І. Огієнко показав, що це значно піднесло науковий рівень видань лаврської друкарні. Як видно з передмов до книг, виданих нею, досить помітним орієнтиром тут були венеційські видання і не лише славнозвісних Альда Мануція, Франческо Марколіні, а й православних греків, які оселилися у Венеції після турецького завоювання їхньої батьківщини. Зокрема, відмітимо, що в бібліотеці Київської академії були видані у Венеції 1519 року Альдом Мануцієм твори Гермеса Трисмегіста «Поймандр», «Асклепій» та інші, до яких був доданий коментар на твір Ямвліха Халкедонського «Про містерії єгиптян, халдеїв, асирійців». Були в цій бібліотеці твори Діонісія Ареопігита, видрукувані у Венеції 1502 року, венеційські видання творів Томи Аквінського, Біблії та Октоїха, Псалтирі, Мінеї святкової та багато інших.

В ілюстраціях до виданих лаврською друкарнею книг, особливо у гравюрах, часто використовувались італійські зразки (Рафаель, Джорджоне, Ботічеллі, Тиціан). Але, переймаючи кращі західні надбання у сфері гравірувального мистецтва, печерські гравери, як показав Огієнко, постійно додають до них українські реалії, побут, віддзеркалюють притаманне українцям бачення світу. У творах Тимофія Петровича, Леонтія Монаха, гравера Іллі традиційні біблійні сюжети сповнюються життєвості, чимало інтер'єрних сцен переноситься на лоно природи, людина зближується з нею, внутрішні переживання, духовні порухи стають наріжним каменем нових стилістичних пошуків, у композицію вводиться зображення багатолюдних зібрань, натовпу, що діє як єдине ціле. Все це, на думку Д. Степовика, який досліджував гравірувальне мистецтво цієї доби, зближувало графіку київських майстрів із кращими італійськими взірцями і сприяло ознайомленню з ними студентів Могилянської академії.

Отож не дивно, що в лекційних курсах Києво-Могилянської академії згадуються і цитуються твори Томи Аквінського, Марсілія Падуанського, Джованні Фіданцо Бонавентури, Цезаря Баронія, Роберто Беларміно, Енео Сільвія Пікколоміні — визначного гуманіста, що згодом став папою, а також кардинала П'єтро Бембо, який розробляв проблеми італійської літературної мови. Знали вони й ім'я директора знаменитої Ватиканської бібліотеки Лева Аятія та бібліотекаря Бартоломео Платіні. Використовувалися в лекційних курсах Академії й праці інших італійських учених доби Ренесансу, зокрема видані у Венеції книги Сильвестра да Пієро (1515), Баптіста делла Валли (1528), Перота Ніколауса (1527), видана у Флоренції книга Марціо Галеотті (1548) та інші.

Були відомі в Київській академії і використовувалися в курсах поезики й риторики твори італійських представників красного письменства. Її професори знали твори Франческо Петрарки «Про зневагу до світу», його ж «Канцоньєре», «Генеалогію богів» та «Декамерон» Джованні Боккаччо, «Божественну комедію» Данте Аліг'єрі, примірник якої видання 1536 року був у книгозбірні Лаврентія Горки. Не пройшли повз їхню увагу й такі найвизначніші твори італійського Відродження, як «Несамовитий Роланд» Лудовіко Аріосто та «Визволений Єрусалим» Торквато Тассо; а праці Лоренцо Валли, зокрема «Про фальшивість дару Костянтина», «Про насолоду і про справжнє благо», були відомі в Україні давно. До них зверталися й діячі братств, і письменники-полемісти, зокрема Мелетій Смотрицький у знаменитому «Треносі», їх продовжували використовувати й професори Києво-Могилянської академії у релігійній полеміці.

Зазначимо, що польська література відігравала суттєву посередницьку роль в ознайомленні українців з творами поетів і письменників італійського Відродження. Чимало з них ставали відомими їм спочатку в польському перекладі. Так, у лекційних курсах, прочитаних у Київській академії, окремі новели з «Декамерона» використовувалися у польському перекладі Яроша Морштина з латинської версії Леонардо Бруні, а «Визволений Єрусалим» цитувався у перекладі Петра Кохановського.

В курсах поезики, котрі викладалися в Києво-Могилянській академії, широко використовувалися досягнення літературно-теоретичної думки доби італійського Відродження, зокрема відомий трактат Марко Джіроламо Біди «Про поетичне мистецтво», твір Джуліо Скалігеро «Поетика в семи книгах», посібник Якова Понтано «Поетичні настанови», а також твори Алессандро Донаті, Франческо Робортелло, Джіральді Чинтіно, Джакопо Санназарія та інших. Вони не являли собою мертву дидактичну теорію, а були пов'язані з літературною практикою, зокрема з українською поезією і драмою XVI—XVII ст., сприяли секуляризації й

гуманізації літератури. В уже згадуваній книзі «Українсько-італійські літературні зв'язки XV—XX століття» О. Пахльовська показала, що на перетині контактів італійської та інших західно-європейських культур з українською у той час з'являється нове вагоме явище — неолатинська українська література. Вона, на думку дослідниці, давала змогу українській літературі вільно функціонувати в європейському культурному контексті й водночас протистояти спробам денаціоналізації. Вже те, що неолатинська література існувала в багатьох народів, і зокрема на українсько-білорусько-польсько-молдовсько-сербському пограниччі, підштовхувало до усвідомлення необхідності національного самовизначення. В такий спосіб українська неолатинська література прилучалася до загальноєвропейського, започаткованого італійцями літературного Ренесансу, в якому також поширення латини стало однією з причин створення гуманістами нової концепції національної мови і літератури, розвиток яких був необхідним для культурного поступу всіх народів Європи.

У курсах натурфілософії при викладі проблем фізики й астрономії київські професори зверталися до праць Джіроламо Кардано, Джамбатісто Порто, Джованні Бореллі, Джіронімо Фракасторо, Джамбатісто Торічеллі, Галілео Галілея. Зокрема, дві праці останнього — «Діалоги про систему свггу» (видання 1641 р.) та «Про систему світу» (1700 р. видання) — були в особистій книгозбірні Теофана Прокоповича. Ідеї Галілея, оповіді про його відкриття використані в курсі натурфілософії, прочитаному Прокоповичем у Києві. Були відомі киянам й імена Паоло Фоскаріні, італійського послідовника Коперника, та знаного у той час ботаніка й біолога — Улісса Альдровонді. Оскільки в XV—XVII ст. італійці вважалися кращими астрологами і лікарями у всій Європі, то книжок, дотичних до здоров'я людини, написаних ними, в бібліотеці як Академії, так і її професорів і вихованців, було особливо багато.

У Київській академії були відомі ідеї не лише італійських поетів і письменників, вчених і митців, а й мислителів церковно-політичного спрямування. Як показала А. Бичко у передмові до творів Нікколо Макіавеллі «Флорентійські хроніки» та «Державець», перекладених з італійської мови Анатолем Перепадею (1988), їх добре знали в Україні. Попри те, що ще в 1559 році майже всі твори цього мислителя потрапили до «Списку заборонених книг», вже Петро Могила купив деякі з них для академічної бібліотеки, були вони і в книгозбірнях професорів та багатьох приватних осіб. Зокрема, в описі бібліотеки Т. Прокоповича також зазначені дві праці Макіавеллі — «Коментар про державу або про державну владу» та «Роздуми про державу, дискурс про яку містить три книги». Отож не дивно, що на лекціях у Київській академії можна було почути не лише ім'я видатного

флорентійця, а й виклад його ідей. Тогочасних українців, безперечно, цікавили проблеми походження, сутності, форм держави, владних функцій, співвідношення права і моралі, а також риси, які повинні бути притаманні політичному лідерові або державцю. Але в добу активного формування національної і політичної свідомості, в переддень великої народно-визвольної війни для українців в доробку мислителя першорядного значення набувало те, як говорить А. Бичко, що він був «геній, котрий зміг вперше сформулювати ідею національної державності та показати механізм управління нею». Підносячи людину-творця, орієнтовану на земні цінності, Макіавеллі підважував норми моралі феодально-клерикального суспільства, котрі проголошували вірність Богу, князю, королю, сеньйорові, й акцентував на ідеї вірності батьківщині, закликаючи до національної єдності. Все це було актуальне й в Україні.

Знали в Київській академії й державницькі концепції італійських попередників Макіавеллі, зокрема одного з найбільших середньовічних мислителів католицької Європи — Томи Аквінського. Його ім'я часто згадували при викладі тих чи інших проблем, на його твори, які були в багатьох бібліотеках, нерідко посилалися, а за потреби й цитували. Але в добу існування Київської академії томізм як філософсько-теологічна система, котра була найвищим синтезом культури європейського Передвідродження, вже почала сходити з історичного кону, в університетах він витіснявся скотизмом, оказмізмом, а згодом і численними течіями так званої «другої схоластики». Її представники, передусім Суарес, критикували томізм, протиставляючи йому більш близькі і суголосні тогочасній науці філософські вчення. Критикували й загалом відхиляли томізм і професори Київської академії. Як видно з текстів їх лекцій, вони не погоджувалися з томістами в трактуванні таких основоположних категорій, як матерія і форма, простір і час, перервне й неперервне, принцип індивідуалізації, сутності та існування, універсали тощо. Ще більшою мірою вони не приймали його державницьких концепцій, котрі розглядали як філософсько-богословське обґрунтування теократичних прагнень Ватикану та католицької експансії на українські землі. У Києві знали праці як самого Томи, так і його послідовників — Жана Версора, Егідія Римлянина та інших, спрямовані проти православних, і вбачали в них ідеологічне знамено ворожого Українці табору, котрий під проводом єзуїтів і шляхетсько-магнатських кіл Польщі здійснював загарбання і колонізацію територій, на яких українці були автохтонами. Однак не всі дослідники достатньо вважено оцінюють значення державницьких концепцій томізму для України.

Це можна сказати зокрема про Володимира Шевченка. Виходячи з того, що томізм допускав скинення влади державця, коли

він діє як тиран і порушує суспільну угоду з підданими, В. Шевченко у книзі «Нариси філософської думки Чернігово-Сіверщини (XI — початок XVIII століття)» (1999), стверджує, що провідні діячі Чернігівського культурно-освітнього осередку, як і козацька старшина, поспіль схилилися до державно-політичних концепцій томізму. Проте розторгнення суспільної угоди, протидію тирану визнавали необхідною представники й інших, пізніших за томізм філософських течій, зокрема тираноборець Жан Боден, праці якого були добре знані як у Київській академії, так і в Чернігівській колегії. Сповідувати томізм козацька старшина могла б лише тоді, коли б вона добивалася підпорядкування України католицьким державам і володарям, передусім польській короні, і була ворогом православ'я. Бо в державницьких концепціях Томи Аквінського, коли розглядати їх під кутом зору відображеного в них ставлення до східноєвропейських православних народів, це і було основним. Намагаючись посилити аргумент на користь твердження про панування томізму серед козацьких полковників, автор зазначає, що, навчаючись за кордоном, вони у XVII—XVIII ст. «оволодівали переважно філософією католицизму, провідним напрямом якої був томізм». Може, 300—400 років тому це так і було б, але у XVII—XVIII ст. українці їхали до західних університетів, щоб послухати виклади Галілея, Декарта, Ліпсія і Гроція, Франке, Шеллінга і Канта, а не пізніх епігонів томізму. Зовсім уникаючи аналізу текстів і не наводячи жодної цитати з творів чернігівських авторів на користь своєї думки, автор не бере до уваги і того, що чільні діячі Чернігівського культурно-освітнього осередку, в тому числі Лазар Баранович, а також і чимало діячів гетьманської та полкових канцелярій були здебільшого вихованцями Київської академії, а отже носіями її традицій, зокрема й у ставленні до томізму.

Звичайно, обізнаність з ідеями й іменами італійських та інших зарубіжних поетів, учених, філософів ще не означала, що київські професори перебували на рівні найвидатніших досягнень тогочасної європейської науки і культури. Але це засвідчувало, що готувався і визрівав ґрунт для породження власних аналогічних ідей і вчень, адже для створення і розвитку свого треба було осмислити і засвоїти доробок у галузі науки й літератури інших народів. Величезний синтез двох різних типів культури, латинсько-католицького й греко-слов'янського православного, мав прискорити і полегшити цей процес. Але вирішальна роль у засвоєнні явищ інонаціональної культури все ж належить сприймаючій культурі, процес їх відбору регулюється рівнем її розвитку, традиціями, а також внутрішніми духовними потребами, котрі можна назвати зустрічною течією. Подібні течії, в яких відображалось поживлення інтересу до проблем людини, її земного життя, громадянських справ, спостерігаються в Україні вже починаючи з

другої половини XV ст. Упродовж XVI—XVII ст. ці передренесансні настрої і зацікавлення рухаються в нашій культурі мовби хвилями, які ініціюють і підштовхують пошук споріднених нуртів у літературі, мистецтві, філософському баченні світу, котрі склалися в інших країнах.

Ідеї італійського гуманізму, що були дороговказами для багатьох європейських народів, безперечно, приваблювали українську духовну еліту. Вони сприймалися й переосмислювалися нею, однак не могли бути пересажені на український ґрунт у тому вигляді, в якому вони функціонували в Італії. Ці ідеї і вчення виникали там на значно розвинутішій економічній, суспільній та інтелектуальній основі, увібравши в себе доробок римської старожитності й надбання майже тисячолітнього розвитку розумового життя європейців доби середньовіччя. Україна пройшла інший шлях, її культурні набутки, атмосфера духовного життя були значно відмінними від італійських, а іноді й несумісними з ними. Тут була своя старожитність, язичництво, своя східнопатристична традиція, пов'язана із заглибленістю у внутрішній світ людини і поетико-містичним сприйняттям природи як сповненої божественного логосу, невпинного руху і прагнення до єднання зі своїм духовним первнем і творцем.

Культура італійського гуманізму в цей час була для українців ще надто світською, прагматичною, раціоналістичною, вони ще не були готовими до такого різкого розмежування знання і віри та відходу від теологізму, якого досягли ренесансні мислителі. Для України, зануреної у круговерть національної боротьби, ще вельми потрібною була її традиційна церква та її авторитет, бо вона не лише давала ідеологічні гасла цій боротьбі, а й за відсутності власної держави брала на себе деякі її функції, передусім духовного єднання всіх верств українського народу, що було потрібно для його подальшої політичної консолідації й утворення власної держави. Ні братства, ні інші світські громадські інституції, які виникали на той час в Україні, не змогли достатньою мірою компенсувати суспільно-політичних, духовно-інтелектуальних, морально-виховних функцій, що їх виконувала церква.

Італійський гуманізм, увібравши в себе результати попереднього етапу світоглядно-культурного розвитку, був одночасно його радикальною негацією. Він відкидав у ньому і те, чого Україна вельми потребувала. Так, вона не пройшла етапу схоластики, в надрах якої розроблялися теорії і методи логічного раціонального мислення, необхідні для існування і подальшого розвитку української культури, бо без понятійно-категоріального освоєння світу, без вивчення процесів абстрагування неможлива ніяка наука і теоретичне пізнання взагалі. Філософія, що містить у собі й логіку, є стрижнем будь-якої культури, вона забезпечує її механізмом поєднання різних компонентів культури в єдине ціле.

Щоб заповнити цю прогалину, Києво-Могилянська академія й змушена була звернутися до попередніх і вже пройдених Європою етапів інтелектуального розвитку, в тому числі до схоластики.

Італійські гуманісти, поставивши людину в центрі своїх студій, зосереджували основну увагу на реабілітації її тіла, чуттєвості, повнокровного земного життя. Вони розглядали людину, природу якої вважали незмінною, здебільшого крізь призму речовизму, з боку її причетності до матеріального земного світу та універсуму. Попри всі успіхи гуманістів щодо пізнання різноманітності, безмежності та величі і мікро-, і макрокосму, а також розкриття сутності їх осягнення, пропаганди гармонії людини і природи, її душі й тіла та необхідності спрямування на це освіти і виховання, українці, котрі побували в Італії, не могли не відчувати певної односторонності гуманістів у їх підходах до розв'язання проблеми людини. Українцям бракувало духовності в розумінні гуманістами як самої людини, так і світу та Бога. Згідно зі світоглядними традиціями, на яких вони сформувалися, їм був необхідний підхід до людини передусім як до духовного ества, природа якого є динамічною і розкривається в процесі піднесення людини щаблями духовного й морального вдосконалення до Бога, котрий є духом за його сутністю. В пошуках розуміння цілісності людини вони і йшли від ренесансної Італії до реформаційної Німеччини.

